

Лукић Слободан*

Универзитет у Београду

Православни богословски факултет, Београд

Развој литургије у руским духовним академијама у другој половини 19. и почетком 20. вијека

Апстракт: Деветнаести вијек у Русији карактерише богословска ренесанса у оквиру које долази и до афирмације литургије као самосталне научне дисциплине. На руским духовним академијама се у литургијским истраживањима све више примјењује историјски правац којим се пажња истраживача усмјерава на богато рукописно литургијско наслеђе. Појављивање катедре литургије се може сматрати формалним резултатом процеса самостаљивања ове богословске дисциплине, но 80-их година 19. вијека он се потпуно потврдио великим научним успјесима чувених литургичара попут И. Д. Мансветова, Н. Ф. Красносељцева, А. А. Дмитријевског, А. А. Алмазова и др. Радовима ових класика литургијске науке постављен је темељ даљим, како руским, тако и иностраним литургијским истраживањима.

Кључне ријечи: Литургија, Русија, историјски метод, богослужење.

У литургијским истраживањима, као и у богословљу уопште, јавља се неопходност осмишљавања везе између благочешћа и богословља, тј. између црквености и њеног израза у богослужењу. Богослужење јесте израз црквеног предања и исповиједање вјере Цркве у разним епохама и културама. Духовна струјања, колебања и немири сваке епохе одражавали су се и на карактер богослужбеног устројства. „Та органска веза између богослужења и бића Цркве, богослужења и историјских збивања, и јесте узрок да на први поглед безначајне промјене у богослужбеној сфери, често су знак дубоких духовних промјена” (Радовић 1976, 45). Више пута се током историје потврдило да је неправилно схватање богослужења и занемаривање његовог значаја доводило до удаљавања и отпадања од Цркве.

Силу богослужења као израза вјере и црквености добро је спознала Руска Црква (Мейендорф 1990, 106), што се може уочити приказом и анализом литургијских збивања у Русији у другој половини 19. и почетком 20. вијека. То је период када, у контексту руске богословске ренесансе, долази до утврђивања литургије као самосталне научне дисциплине. Да би се на јасан начин представиле карактерне црте тог процеса, корисно је у основном представити развој богослужења у Русији до 19. вијека.

* sloboluk@yahoo.com

Развој богослужења у Русији до 19. вијека

Извори богослужења у Русији превасходно су везани за примање хришћанске вјере од Грчке Цркве. Чувена је повијест о посланству кнеза Владимира у Храм Свете Софије, из које се види да је крштење Старе Русије потекло од доживљаја литургијског „Неба на земљи”. Утицај на руско богослужење долазио је такође и од јужнословенских земаља које су након велике мисије Свете браће Кирила и Методија почеле да прослављају Бога на свом језику. Међутим, житељи јужнословенских земаља су, како примјећује Одинцов, преводећи богослужбене књиге из Грчке на свој језик, природно уносили у њих и одређене сопствене црте. Тако су, предавајући богослужбене књиге Русима, предавали са њима такође и своје особености богослужења, које су на овај или онај начин морале да утичу и на поредак богослужења Руске Цркве (Одинцов 1881). Осим ових, био је још један извор из којег су с времена на вријеме улазиле у руско богослужење различите карактеристике. То је богослужбена пракса латинске цркве, која је имала утицај на руско богослужење искључиво у западним крајевима тадашње Русије – Новгородском и Псковском. Зато је задатак истраживача богослужбеног поретка у древној Русији првенствено да одреди одраз свих наведених утицаја на поредак руског богослужења те да покаже какве је измјене, у поређењу са данашњим стањем, оно претрпјело у извјесном временском периоду.

Богослужбени поредак у древној Русији у периоду од краја 10. до 15. вијека знатно се разликује од савременог поретка богослужења, а одликује га стална динамичност која се одражавала у честим промјенама, скраћивањима или усложњавањима, одузимању или додавању нечега новог (Красносељцев 2015, 12). Тако се неке богослужбене молитве и обреди, који се срећу у једном вијеку, у другом срећу сасвим спорадично, док у наредном потпуно ишчезавају. Непрестане промјене¹ у току ових пет вијекова односе се и на смјену три различита црквена устава у Русији. Периоду постојања устава Манганског манастира слиједио је период владавине Студијског устава, који је у 15. вијеку уступио своје мјесто Јерусалимском уставу.²

У оцјени развоја руског богослужења, 16. вијек се често назива вијеком „сумирања”, који карактерише не само пуни развој богослужбених чинопослдовања, њихова ревизија и исправка, него и појава руских локалних устава о којима Руска Црква прије тог времена ништа није знала (Дмитриевский 1884,

¹ Да би се на потребан начин изучио карактер тих промјена и елемената који су утицали на развој руског богослужења и који су довели до образовања богослужбене праксе какву видимо у 19. и на почетку 20. вијека, потребно је било критички истражити текст и садржину древних руских богослужбених књига и њихових чинопослдовања. Оно што је отежавало тај процес јесте чињеница да је материјал који је био предмет истраживања имао рукописну форму и био је тешко доступан. Отуда је још већа заслуга руских литургичара 19. и 20. вијека за прегнуће којим су учинили познатим многе древне рукописе, штампана издања и она древна чинопослдовања и обреде који су стављени ван употребе, као и оне који се данас срећу у потпуно другачијем виду.

² Опширније о историји и развоју богослужбеног устава у Руској Цркви у: Мансветов 1885.

5). Црквеним школама, насталим крајем 16. вијека у Малорусији и крајем 17. вијека у Великорусији, никада није била страна богослужбена пракса. Иако припрема пастира није била у тим годинама њихов примарни задатак, ипак је она подразумијевала да се хришћанско васпитање не одвија изван литургичког ритма.

За вријеме владавине цара Алексеја Михаиловича, долази до „богословског сусрета” са Западом. У периоду од 16. до 18. вијека, поједини Руси су се школовали у западним школама, али упркос томе што је постојао одређени негативан утицај на руско богословље у Русији је и у том периоду сачувана вјерност православном светоотачком предању, које се очувало прије свега у литургијском и подвижничком животу руских манастира и парохија. У оквиру реформи Петра Великог, Црква је на један начин маргинализована и сведена на непосредне потребе вјерника које су дефинисане не са аспекта Цркве него са аспекта власти, тј. самог цара. Синодални апарат замјењује стару патријаршију и, уопште, Цркви су додијелене одређене функције према њиховој корисности за саму државу. Све већим ширењем и прихватањем барокне културе у 17. вијеку и под утицајем католичког Запада мијењају се традиционалне основне црте руског средњег вијека и настаје тзв. малоруска теологија у оквиру које примјетно јача литургијски утицај католичког Запада на руско богослужење (Глубоковский 2002, 16). Међутим, западне идеје су, како примјећује владика Атанасије Јевтић, увијек пролазиле кроз филтер руске народне побожности (Јевтић 1989, 101). Упоредо са идејом Велике Русије развија се и „Света Русија” на темељима мистичког предања оличеног у „старчеству”.³

У току 18. вијека све је примјетнији процес расцрковљења живота руског друштва, што је било тијесно повезано са губитком литургичког доживљаја, па су архијерејске школе, које су крајем вијека постале „духовне” (тј. школе за припрему духовништва), морале имати у виду ту чињеницу. „Било је потребно научити се богословствовању не из научне традиције или инерције, и не само из љубопитства и знатижеље, него из живог црквеног опита и из религиозне потребе у знању” (Флоровски 2008, 67). Будући пастири су били дужни не само да овладају практичном страном вршења богослужења, него и да схвате његову суштину, смисао и историју. Посљедњих деценија 18. вијека уводе се обавезна чредна богослужења за све који се уче у школама, са читањима *Часослова* и *Псалтира* код млађих ученика, а код старијих – канона, паримија и *Ајосџола*. Учило се и богослужбено појање, а долази до првих покушаја да се припреме посебни приручници. Тако је на самом крају 18. вијека издат трактат митрополита Гаврила (Петрова) *О служењима и чинойследовањима Православне Грчко-Руске Цркве* (1792), у којем се прилично формално настоје утврдити „свједочанства светих мужева и сабора отаца (...) о древности чиноположења” (Петровић 1844).

³ У 18. вијеку дјелују грандиозне личности попут Светог Тихона Задонског, Светог Пајсија Величковског (који образује школу духовности засновану на *Добројољубљу* и Исусовој молитви), Светог Серафима Саровског, и др.

Афирмација литургије у руским духовним школама у 19. вијеку

Говорећи о историји литургије у руским духовним школама, Б. И. Сове констатује чињеницу да у „духовној латинској школи 18. вијека није било мјеста предавању литургије чак ни у најскромнијем обиму. Устав се изучавао практично” (Сове 1996, 185). На прелазу из 18. у 19. вијек, у састав руских духовних школа почиње да се уводи устав, али је литургија стајала на сасвим скромним основама, тј. она као наука није ни постојала.

Један од главних проблема руских духовних школа почетком 19. вијека било је непостојање књиге која би свеобухватно користила духовној омладини као приручник, тј. која би се у цијелости бавила изучавањем хришћанског богослужења. Стога је било неопходно саставити нове програме и концепте. Одсуство хармоније литургијске праксе и школског богословља све више се доживљава као проблем: постављена литургијска питања потребовала су како ослонац на опит, тако и богословско осмишљање.

Управо тај проблем је требало да ријешу духовно-школска реформа почетком 19. вијека, која је за циљ имала приближавање академског богословља реалном црквеном животу, чији је нерв чинило богослужење. На тај начин, теорија и пракса богослужења требало је да буду чвршће и смисленије унесене у „школско” богословље, што се, очевидно, није десило: у познатој седмодјелној структури школског богословља, састављеној 1824. од ректора Санкт-петербуршке духовне академије (СПбДА) Филарета (Дроздова) – *Architectonica Theologica* – учење о богослужењу се не помиње. Ипак, у пореформним академијама било је уведено учење о „црквеним древностима”. Јеромонах Филарет је још 1810. у оквиру њега издвојио посебан дио – „древности богослужења” – појашњења о свештеним мјестима, посудима и одежама, о обредима за сваку од седам светих тајни, другим молитвословљима, те о особеностима поријекла, рода и дијелова Литургије.

Крајем 30-их година 19. вијека у школском богословљу се појављују значајне измјене, које су се одразиле и на изучавање богослужења – повећана припрема студената за црквено практично служење у којем је богослужење имало примарно значење. Диференцијација школског богословља је подразумијевала осамостаљивање његових саставних дијелова и појаву нових предмета, у које је спадало и изучавање хришћанског богослужења. Од 30-их и 50-их година развијају се богословски курсеви и појављују се нове дисциплине. Истовремено, универзалност наставног плана се не остварује, а покушај састављања јединствених уџбеника и плана за све академије не успијева.⁴

Учење о богослужењу у том периоду се, с једне стране, још понегдје налази у окриљу „црквене древности” а, с друге стране, постепено добија засебног предавача (или катедру) и сједињује се са другим областима богословског учења. Један

⁴ Тих година је школско богословље више пута оптуживано за либерализам, неологизам и протестантизам, што се одразило и на однос према професорима академија и њиховим студентима, као и на судбину богословских дјела.

од показатеља појаве нове дисциплине, а у перспективи и области богословља, јесте сам назив који се употребљава за учење о богослужењу – *литургија*. Први који је увео термин „литургија” почетком 30-их био је ректор Кијевске духовне академије, архимандрит и касније епископ чигирински Инокентије (Борисов). Он је направио нови концепт школског богословља и раздвојио га на два главна дијела: *Религиозичку*, која је обухватала богопознање (догматика) и богозакоње (морално богословље), и *Еклисијастичку*, која је обухватала вјероисповиједање (символика), свештенодејства и обреде (литургија), њихове вршитеље (јерархије) и правила вршења (каноника). Јеромонах Мелитон (Перверзев), који је у то вријеме предавао еклисијастичку, представио је 1833. концепт у коме је објашњено да литургија расправља о Цркви као свеукупности свештенодејстава. Касније је Свети Инокентије извршио подјелу богословских дисциплина на припремне и примијењене, у оквиру које је литургија такође потпадала под еклисијастичку и улазила је у основни систем богословља, а не у примијењене дисциплине.

Чињеница коју су истакли новији истраживачи руске литургике 19. вијека је да период историје те богословске дисциплине од 1810. до 1860. није довољно изучен. Настојећи да осветли тај период, Н. Сухова поставља питање да ли је увођење историјских метода послје 1869. првенствено импулс Запада који поставља у противрјечје достигнућа руског богословља друге половине 19. вијека према богословским трудовима с почетка вијека или су до избора „историзма” руски литургичари дошли сопственим путем, што, наравно, не треба нужно да искључује њихово познавање и праћење достигнућа западних научника (Сухова 2017, 88–116). Као резултат овог истраживања, Сухова изводи закључак да историјски метод није био стран руском школском богословљу још почетком 19. вијека, а увјереност у његову неопходност била је резултат полувјековног развојка те области. Други методи нису дали значајније резултате и нису показали своју виталност. Према томе, „историјски продор” у области литургике није био нешто спољашње и неочекивано, него је одговарао главном задатку који су поставили руски литургичари, а то је изградња пуне, цјеловите историје православног богослужења.⁵

Период буђења литургике као науке у правом смислу започиње академским уставом из 1869. године, када је декретом уведена катедра „Црквене археологије и литургике” са статусом равноправних предмета у научном богословском систему. Од тада може да се прати стални раст и развој ових богословских дисциплина. Предавање литургике у Казањској духовној академији (КазДА) почело је фебруара 1845. године, али су та предавања тада била тек површна. Почети казањске литургике везују се за име јеромонаха Пајсија (Пилајева) који је литургику и канонско право сјединио у еклисијастичку. Он се у предавањима ослањао на кијевску праксу, тј. на лекције које је као студент слушао на Кијевској духов-

⁵ Сухова каже да је и данас сасвим јасно да су се сви познати руски литургичари и њихове колеге и савременици строго придржавали историјског метода у својим истраживањима и начинили су за мање од пола вијека у литургичкој науци велики продор те су високо били оцијењени не само од стране руских, него и од страних историчара богословља (Сухова 2017, 114).

ној академији (КДА), а приручници које је препоручивао били су: *Евхолоион* Гоара, преводи Бингамових дјела И. Ј. Вјетринског, *Нова скрижал*, објашњење Литургије И. И. Дмитријевског, итд. У годинама које су услиједиле, литургика се на КазДА најприје одваја од канонског права и сједињује са моралним богословљем (1846–1856), а потом се изнова комбинује са црквеним правом (1856–1870). Када је катедру црквене археологије и литургије 1870. заузео Н. Ф. Красносељцев, долази до стварања самосталне традиције у изучавању богослужења и потом значајног развоја те области у Казању 80-их година. Назив нове катедре службено је утврдио термин „литургика” у руском духовно-академском простору, иако је и даље тај назив код неких изазивао незадовољство, прије свега у казањско-кијевској традицији.⁶

Дакле, у том периоду литургика постаје историјска наука. Наука о „црквеним древностима”, како запажа Флоровски, престаје да задовољава (Флоровски 2008, 74). Показује се потреба за проучавањем новог, још неистраженог материјала, што је нарочито осјетио отац А. В. Горски при описивању литургијских рукописа синодске библиотеке (Горский 1855).

Први професор литургије на СПДА у преломним моментима, пред реформу 1869. и у послјереформним годинама, био је Василије Иванович Долоцки (†1885). Он је био први шеф катедре литургије у Санкт-петербуршкој духовној академији од њеног оснивања 1839. године и сматра се првим православним ученим литургичарем у строгом смислу те ријечи. Александар Л. Катански (†1919), ученик Долоцког, написао је рад под називом *Доімайско учење о 7 свейих ѿајни у дјелима древних оіаца и учийшеља Цркве закључно до Оријена* (1877), који се може, према оцјени М. Желтова (Желтов 2011), назвати пробојем у литургичкој науци, а радови ученика Катанског, потоњег професора Московске духовне академије Ивана Д. Мансветова (1843–1885), постају класици свјетске литургије. Књизи Ивана Мансветова *О ѿсѿювима Православне исѿючне Цркве* (први пут објављена у Москви 1886. године) до сада нема сличне у православној традицији. Највећа заслуга проф. Мансветова је у томе што је у литургичким проучавањима успио да детаљном анализом појединих дијелова укаже на органску цјелину, тј. да хармонично сапостави детаљну анализу са широком синтезом. Обогативши и унаприједивши научна сазнања у својој области, истраживања И. Д. Мансветова су открила неопходност трагања и прегледа нових материјала. Ову одговорну службу са великим и плодноним жаром је вршио проф. Н. Ф. Красносељцев, који је иза себе оставио обиман и изузетно вриједан научни допринос. Желтов назива Николаја Красносељцева оснивачем најпрослављеније научно-литургичке школе православног свијета. Красносељцев је, између осталог, продужио рад Никољског о чинопослдовањима древноруског *Требника*, који су изашли из употребе послје реформе патријарха Никона. Познати су његови радови о историји византијског богослужења: корпус чинопослдовања Божанствене Литургије од 12. до

⁶ И Красносељцев и Дмитријевски су сматрали „литургику” преузетом „од Нијемаца, који ништа не признају осим Литургије”. Као адекватнији православној традицији предлаган је назив „Историја православног богослужења” (Карамышев 2014, 105–124).

14. вијека, у којима се подробно описује обредна страна Евхаристије, тумачења византијских отаца на литургичке теме, и др.

Међутим, тек је његов ученик, проф. А. А. Дмитријевски био прави наследник дарова и трудова И. Д. Мансветова. Он се с правом сматра највећим и најкомпетентнијим руским литургичарем тог периода, који је заслужено стекао назив „руски Гоар” по колосалним и много коментарисаним издањима, и многим капиталним дјелима. Он је открио и увео у научни дискурс важне споменике, нпр. *Евхолоион Сераиона, Завјештање* Преподобног Саве Освећеног те древни палестински *Часослов* у рукопису Sinait gr. 863. (*Труди Киевскоу Духовноу академии* 1894). Описивао је руско богослужење 14. вијека по материјалима Стоглавог сабора; службе седмичног и годишњег круга; чинопоследовања тајни; манастирске уставе: Светогробски, Евергетидски, Велике Конст. Цркве, итд. Овим корифејима руске литургичке науке треба додати и све касније дјелатеље, од којих се нарочито издваја А. П. Голупцов, нарочито познат по својим радовима о „саборним” службама. А. П. Голупцов године 1889. казује сљедеће:

Ријеч научне оцјене увијек ће стајати испод оних живих, непосредних утисака које литургијска служба даје сама по себи и са којима смо повезани због утицаја нашег васпитања, породичне традиције и вјерских идеја. А савремена богослужбена наука само настоји да наше побожно, али понекад и несвјесно поштовање црквеног обреда уздигне до степена његовог историјског схватања и свјесног односа према њему. Ове изјаве исправно карактеришу научне идеале руских литургичара и они их успјешно спроводе у интересу општер научног напретка (Голубцов 1917).

Историјски метод у литургичким истраживањима и духовна журналистика

Потреба за изучавањем откривених опширних комплекса литургичких изворника захтијевала је историјски приступ од руских богослова. Готово сви значајни богослови и црквени историчари из друге половине 19. вијека су се ослањали на историјски метод и опит. Овај метод, који је добијао све снажнију афирмацију у духовним школама у Русији током 19. вијека, откривао је разноврсност и измјењивост у историјском току и развоју богословља, канонског устројства те богослужбеног чина и устава. На својеврстан начин, литургика у то вријеме постаје историјска наука, а пажња истраживача се све више усмјерава на византијску и древноруску историју богослужбеног устројства. Долази до истраживања и описивања старих литургијских рукописа. А. Дмитријевски је током свог путовања по Блиском истоку прикупио богат и до тада нетакнут материјал из историје византијског богослужења, на чијој обради је радио и он и његови ученици на Кијевској академији.⁷

⁷Зачетник рукописних разврставања на Истоку био је епископ Порфирије Успенски (1804–1885). Он је из Константинопоља, са Агона и из Палестине донио у Русију богатство грчких рукописа чиме је поставио чврсту основу за касније истраживање византијске богослужбене традиције.

Процес постепеног усвајања историјског метода у литургијским истраживањима може се пратити кроз анализу чланака објављиваних у тадашњим духовним журналима. У журналу *Христјанское чїение* штампано је више коментара химнографских споменика и отачких дјела. *Христјанское чїение* је на почетку 19. вијека било јединствен духовни журнал у Русији, захваљујући чему су његова издања имала велику популарност (Карамышев 2017, 80). Међу многим непотписаним чланцима (чије ауторство до сада није установљено и којих је до почетка протасовских реформи 40-их година било издато десетак) били су штампани и литургијски радови протојереја Герасима Павског, архимандрита Мартирија (Горбачевског), протојереја Михаила Богословског, протојереја Григорија Дебољског, и др. чланци Г. Павског, издати 30-их година, а углавном се тичу изучавања историје и тумачења главног црквеног тајинства – Евхаристије. Његови чланци који истражују историју развоја чинопоследовања Литургије су: „Историја и тумачење Литургије”, „Када и како је савршио тајну вечеру И. Христос?”, „Како се савршавала вечера код хришћана у вријеме апостола?”, „Како се савршавала вечера код хришћана послје апостола у 2. и 3. вијеку?” и „Вечера Господња у торжествујућој Цркви” (Санюк 2016, 157–170).

Архимандрит Мартирије (Горбачевски) издао је чланак под насловом „Кратко историјско свједочанство о пјеснопјенију наше цркве” (Горбачевски 1831, 70–106). У свом чланку аутор говори о првобитном установљењу црквених пјесама и њиховом постепеном распрострањењу у хришћанском богослужењу, говори о познатим састављачима богослужбених химни, о стихотворним формама и развоју гласова, о различитим називима пјесама (нпр., догматик, свјетилен, ипакој, и др.) са појашњењем значења и особености сваке од њих, о историји химнографије у Руској Цркви у вези са особеностима превода грчких стихотворних форми, а такође и о „осакаћеном” преводу са грчког језика.

У то вријеме, у часопису *Христјанское чїение* су објављивана истраживања и о конкретним дијеловима богослужења, нпр. непотписани чланци: „О Литургији”, „О свеноћници” и „О Литургији Пређеосвећених Дарова”. Ипак, подробнијим изучавањем се показало да су ови чланци заправо одломци из књиге А. Н. Муравјева *Писма о бојослужењу Истїочне Католичанске Цркве*, која је прво била објављена 1832. године. То дјело А. Н. Муравјева у своје вријеме је било изузетно тражено и популарно, о чему говори и чињеница да је у 19. вијеку оно доживјело 12 издања (Муравјев 1832).

Важан правац литургијске дјелатности СПДА у том периоду био је рад на изучавању и исправљању богослужбених књига и нарочито радови на преводима на руски језик црквених служби и канона, чији су црквенословенски преводи били најтежи за разумијевање. Иницијатива у том важном послу припадала је архимандриту (касније архиепископу) Инокентију (Борисову), аутору књиге *Истїоријски љреїлед бојослужбених књиїа Грчко-Руске Цркве*. Још раније, прије него је написана та књига (она је издата 1837. године), архимандрит Инокентије, будући да је био инспектор СПБДА, објавио је радове на преводу са грчког споменика древног црквеног литургијског стваралаштва, професора академије Михаила

Богословског и Јована Колоколова (Лисовой 2002, 75). Први од њих превео је са грчког на руски и штампао у часопису *Христѿианское чїиение* литургијске текстове попут Великог канона Светог Андреја Критског, канона Светог Козме Мајумског и Светог Јована Дамаскина на различите празнике, канона на Благовијести митрополита Теофана Никејског, и др. Јовану Колоколову припадају преводи канона Светог Козме Мајумског у Недјељу цвијетну, Велики Четвртак и Воздвижење.⁸

Почетак 20. вијека

Расправе које су се тикале потребе за измјенама у Цркви постајале су почетком 20. вијека све опширније и бројније. Било је јасно да, уколико се жели очувати духовни утицај Цркве у друштву, много тога треба измијенити, што подразумијева и измјене у богослужбеном поретку. Расправе су постепено прерасле у један свеобухватни процес припреме за помјесни сабор. У оквиру тог процеса пружена је прилика руским богословима, свештенству и вјерном народу за разматрање предлаганих реформи црквеног живота и богослужења.

Будући да су тада разматрана и бројна литургијска питања, у саставу комисија за припрему сабора били су и руски литургијчари чији задатак је био да дају приједлоге за рјешавање не само академских него и практичних питања – уклањања грешака у текстовима богослужбених књига, исправљања недостатака парохијске праксе, те саодноса древне традиције са потребама времена.

Међу недостацима тадашње богослужбене праксе, који су бацили сјенку на драгоцјено литургијско наслијеђе Православља, првенствено су помињани неразумљивост богослужбених текстова већини обичних вјерника, а понекад и самим свештенослужитељима, затим међусобно удаљавање вршилаца богослужења и вјерника који су на њима само пасивно присутни, као и неусклађеност крутих одредаба Типика са измијењеним условима живота (Балашов 2001, 9).

Дакле, основни проблеми чије рјешавање се указало као неопходно били су проблеми *Типика* и богослужбеног језика. Нажалост, сва дешавања која су услиједила у годинама након што је започео сабор онемогућила су доношење неких саборно-црквених одлука по овим питањима.

Значај помјесног сабора РПЦ надилазио је, како примјећује Алексеј Беглов, границе једне помјесне Цркве и тикао се цијелог православног свијета (Беглов 2016, 51–68). На њему су покренута питања која су остала предмет богословских и црквених дискусија током цијелог 20. вијека, као што су однос и положај Цркве у секуларним државама, улога мирјана у црквеном служењу, улога и мјесто жене у Цркви, итд. У саборским документима налазимо читав спектар богословских,

⁸ Педесетих година 19. вијека, професор СПбДА Е. И. Ловјагин је наставио дјело својих претходника, начинио нови руски превод богослужбених канона и издао га заједно са грчким оригиналом и црквенословенским текстом (Ловјагин 1861).

канонских и црквено-историјских аргумената у прилог овог или оног рјешења одређених проблема. Одлуке које је Сабор доносио биле су резултат богословске синтезе коју није спровео појединац (епископ, теолог или професор), него сабрање од неколико стотина учесника међу којима је било и епископа, и професора, и свештенства, и мирјана. Према томе, документи Сабора били су, а и даље јесу, предмет сталног изучавања богослова из цијелог хришћанског свијета.

Теме које су биле предмет истраживања руских литургичара у другој половини 19. вијека, као и у периоду припреме за помјесни сабор 1917–1918, надаље су развијане кроз руску подвижничку и богословску дјелатност (Кронштатски, Флоровски, Шмеман). Крајем 20. вијека, у Руској Цркви је препозната потреба да се настави посао који је започет почетком вијека, а који није довршен на помјесном сабору – посао који би у области литургије превасходно обухватио редиговање богослужбених текстова и уређење богослужбене праксе. Нагласак је стављен на питање обнове мисионарског аспекта православног богослужења, тј. на тежњу да се смисао свештеностејстава и богослужбених текстова учини разумљивијим вјерном народу. Један од општих закључака сабора из 1994. јесте да је дошло вријеме за васпостављање прекинутог литургијског развоја и да проучавање наслеђа предреволуционарне прошлости Руске Цркве представља саставни елемент саборног стваралаштва на подручју литургије.

Закључак

Процес формирања литургије као самосталне академске дисциплине и области богословља у руским духовним академијама почео је првих деценија 19. вијека, а завршио се утврђивањем посебне катедре – литургије и црквене археологије – при спровођењу духовно-академске реформе 1869. године, а даље и примјетним успјесима „историјске литургије”. Појављивање катедре литургије се може сматрати формалним резултатом процеса осамостаљивања ове богословске дисциплине, но 80-их година 19. вијека он се потпуно потврдио дјелима чувених литургичара: И. Д. Мансветова, Н. Ф. Красносељцева, А. А. Дмитријевског, А. А. Алмазова, и др. На наслеђе те велике плејаде у посљедње вријеме је обрађено доста пажње, премда је за разумијевање потпуног развоја и увођење у научну орбиту њихових достигнућа потребно још много труда.

Темељ изучавања православног богослужења у Русији поставио је почетком 19. вијека на СПбДА Свети Филарет (Дроздов), који је, иако је био присталица систематског излагања „школског” богословља, у учењу о светим тајнама примијенио историјско-богословски метод. Алтернативну варијанту је 30-их година предложио на КДА Свети Инокентије Борисов, који је учење о богослужењу укључио у систем богословља заједно са символиком (учењем о хришћанској вјери), каноником (канонским правом) и јерархиком (учењем о јерархији), предлажући тиме прилично тежак системско-јерархијски приступ изучавању богословља. Но, тај модел није имао значајније резултате. Плодотворнијим се показао метод професора СПбДА В. И. Долоцког који, настојећи да споји у изучавању богослужења

догматски, историјски и симболички метод, не само да је открио перспективе активнијој примјени историјског приступа, него се потрудио да пренесе пажњу на саме богослужбене текстове. Најдоследнији присталица историјског метода у изучавању богословља у дореформној генерацији професора духовних академија био је ученик Долоцког А. Л. Катански, који је спојио идеје свог учитеља са историјским струјањима МДА. Перспективе тог богословско-литургијског приступа почеле су да се реализују почетком 20. вијека.

Управо на прелазу из 19. у 20. вијек у Русији се десио процват литургијског богословља као самосталне науке, у оквиру којег је започет процес описа главних рукописних литургијских извора који су се чували у разним библиотекама. Истраживачи су објављивали бројне радове из области древне рукописне књижевности, развоја знаковног система, а такође су се појавили многобројни преводи богослужења са древногрчког језика на црквенословенски. Тако је, захваљујући труду руских богослова с краја 19. и почетком 20. вијека, литургијско богословље у Русији до 1917. године достигло највећи ниво.

Библиографија

- Балашов, Н. (2001). *На путу ка литургијском препороду, том први*. Нови Сад: Беседа.
- Беглов, А. (2016). „Всероссийский церковный собор 1917–1918 гг. как явление соборной практики Церкви”, у: *Государство, Религия, Церковь*, №1 (34): 51–68.
- Глубоковский, Н. (2002). *Русская богословская наука в её историческом развитии и новейшем состоянии*. Москва: Издательство Свято-Владимирского Братства.
- Голубцов, А. (2017). „Из чтений по церковной археологии и литургики”. Преузето 02. 02. 2023. са: <http://www.greeklatin.narod.ru/golub/golub.htm>
- Горбачевски, М. (1831). „Краткое историческое сведение о песнопениях нашей церкви”, у: *Христианское чтение*, Ч 42: 70–106.
- Горский, А. (1855). „Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки: отделы 1-3”. Преузето 21. 01. 2023. са: <https://www.prlib.ru/item/434786>
- Документы Священного Собора Православной российской церкви 1917-1918 годов - Протоколы заседаний и материалы Отдела о богослужении, проповедничестве и храме и Библейского отдела, книга 1*, под редакцией А. Г. Кравецкого и протоиерея Николая Балашова. (2022). Москва: Издательство Новоспасского монастыря.
- Дмитриевский, А. (1884). *Богослужение в русской церкви в XVI вѣкѣ, часть I*. Казань: Типография Императорскаго Университета.
- Желтов, М. (2011). „Обзор истории православной литургической науки до конца XX века”. Преузето 21. 01. 2023. са: <https://www.bogoslov.ru>
- Јевтић, А. (1989). „Светоотачка словесност и руско богословље”, у: *Богословље*, бр. 1–2: 101.
- Карамышев, Н. (2014). „Василий Иванович Долоцкий - первый профессор литургики Санкт-Петербургской духовной академии”, у: *Христианское чтение*, бр. 4: 105–124.

- Карамышев, Н. (2018). „У истоков исторического подхода (по материалам статей литургической тематики журнала „Христианское чтение” 1821–1855 гг.)”, у: *Христианское чтение*, бр. 3: 131–147.
- Красносельцев, Н. (2015). *Путевима богослужбеног хода Православне Цркве кроз историју*. Крагујевац: Каленић.
- Лисовой, Н. (2002). „Обзор основных направлений русской богословской академической науки в XIX – начале XX столетия”, у: *Богословские труды*, 37: 75.
- Ловягин, Е. (1861). *Богослужбные каноны на славянском и русском языках*. Санкт-Петербург: Синод. тип.
- Мансветов, И. (1885). „Церковный устав (типик), его образование и судьба в греческой и русской церкви”. Преузето 18. 01. 2023. са: <https://azbyka.ru/>
- Мейендорф, И. (1990). „Об изменяемости и неизменности православного богослужения”, у: *Вестник Ленинградской духовной академии*, бр. 2: 105–111.
- Муравьев, А. (1832). *Письма о богослужении восточной Кафолической Церкви*. Санкт-Петербург: в Синодальной типографии.
- Одинцов, П. (1881). „Порядок общественного и частного богослужения в древней России до XVI века”. Преузето 23. 12. 2022. са: <https://azbyka.ru/>
- Петрович, Г. (1844). *О служении и чиноположениях православных церквей*. Москва: Синод. тип.
- Радовић, А. (1976). „Покрет Кољивара, духовно-литургијски препород и грчка црквена братства”, у: *Гласник Српске православне цркве*, бр. 3: 45–53.
- Санюк, Г. (2016). „Литургическая тематика на страницах журнала „Христианское чтение” в 30-е г. XIX в.”, у: *Христианское чтение*, бр. 4: 157–170.
- Сове, Б. (1996). *История литургической науки в России*. Москва: Российский Православный университет ап. Иоанна Богослова.
- Спасский, А. (1900). „Из архива А. В. Горского: I. Эпизод из истории описания славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки”, у: *Богословский вестник*, бр. 11: 475–515.
- Сухова, Н. (2017). „Формирање литургије као академске дисциплине (1814–1869)”, у: *Вестник Екатеринбургской духовной семинарии*, выпуск 2: 88–116.
- Флоровски, Г. (2008). *Путеви руског богословља*. Нови Сад: Хришћанска мисао.

The Development of Liturgics in Russian Theological Academies in the Second Half of the 19th and the Beginning of the 20th Century

Summary: The formation of Liturgics as an autonomous theological discipline in Russian theological academies began in the first decades of the 19th century and was completed with the establishment of a special cathedra for Liturgics and Church Archeology during the spiritual and academic reform in 1869. This was followed by the notable successes of the so-called “historical Liturgics.” The establishment of the cathedra for Liturgics is a formal result of the independence of this theological discipline, which was further confirmed during the 1880s by significant achievements and studies of this cathedra’s professors and their students, such as I. D. Mansvetov, N. F. Krasnoselcev, A. A. Dmitrievsky, A. A. Almazov, etc. Their heritage has received a significant amount of attention recently, although a complete understanding of their scientific achievements still requires much effort.

The basis for studying Orthodox worship in Russia was laid at the beginning of the 19th century at the St. Petersburg Theological Academy by Saint Philaret (Drozdo). Although he approved the systematic exposition of the “scholastic” theology, Saint Philaret has applied the historical-theological method to the study of Holy Sacraments. Saint Innocent (Borisov) proposed an alternative in the 1830s at the Kazan Theological Academy, bringing the study of worship into the theological system along with the symbolics (the study of the Christian faith), canonic (canon law), and hierarchics (the study of hierarchy), thus proposing a very complex systematical-hierarchical approach to the theological studies. Nevertheless, this model produced little results. Much better was the method of St. Petersburg Theological Academy’s professor V. I. Dolocky who attempted to combine dogmatical, historical, and symbolical methods in the study of worship. In this way, Dolocky enabled a more active application of the historical method and emphasized the importance of the liturgical texts. Among the most distinguished champions of the historical method in the pre-reform generation of professors of theology was A. L. Katansky who combined his teacher’s ideas with the historical trends of the Moscow Theological Academy. The potential of this theological-liturgical approach was actualized at the beginning of the 20th century.

The study of liturgical manuscripts preserved in various libraries began at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. The researchers have published many papers on ancient manuscripts, as well as many translations of liturgical services from Ancient Greek into the Church-Slavonic language. Due to the efforts of Russian theologians from this period, liturgical theology in Russia reached its peak by 1917.

Key words: Liturgics, Russia, historical method, worship.